ZESZYTY NAUKOWE UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
Prace Historyczne 152, z. 1 (2025), s. 91–109
https://doi.org/10.4467/20844069PH.25.006.21734
www.ejournals.eu/Prace-Historyczne

CZY PETRO ŁODIJ (PIOTR ŁODY) JAKO PROFESOR UNIWERSYTETU LWOWSKIEGO (1787–1802) POSŁUGIWAŁ SIĘ LITERACKIM JĘZYKIEM ROSYJSKIM? KILKA UWAG O JĘZYKU WYKŁADOWYM W *STUDIUM RUTHENUM*

https://orcid.org/0000-0003-1829-4046
Jarosław Moklak
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ABSTRACT

DID PETRO LODIY (PIOTR LODY), AS A PROFESSOR AT THE UNIVERSITY OF LVIV (1787–1802), USE LITERARY RUSSIAN? SOME REMARKS ON THE LANGUAGE OF INSTRUCTION IN *STUDIUM RUTHENUM*

Since there is an opinion present in academic literature on the subject that Lodiy used the literary Russian language in his *Studium Ruthenum*, the author of the article argues with this statement and gives examples indicating that the Lodiy's language belongs to the Ukrainian culture. The author explains the meanings of the terms 'Rusyn' and 'Russian' and compares the language of Lodiy's textbook published in Lviv to Ivan Isaev's textbook published in St. Petersburg. The author pays special attention to the morphological differences between the languages of Lodiy's and Isaev's. In conclusion, the author states that the identification of the social, cultural and political environment of *Studium Ruthenum*, which influenced the formation of the Ukrainian literature in Galicia at the end of the 18th century, has a considerate impact on the assessment of Lodiy's language.

Keywords: *Studium Ruthenum*, Church Slavonic language, Ukrainian, Russian.

Słowa kluczowe: *Studium Ruthenum*, język cerkiewnosłowiański, język ukraiński, język rosyjski.

Studium Ruthenum było tymczasowym Ruskim Instytutem Teologicznym i Filozoficznym wchodzącym w skład Uniwersytetu Lwowskiego, utworzonym na mocy dekretu z 9 marca 1787 roku, wydanego przez cesarza Józefa II. Językiem wykładowym w uniwersytecie była łacina, ale w *Studium Ruthenum* władze dopuściły do wykładów język ruski. Miał być używany do czasu upowszechnienia się wśród

✉ Adres do korespondencji: jaroslaw.moklak@uj.edu.pl

młodzieży znajomości łaciny, otwierającej drogę do dalszych studiów filozoficznych i teologicznych. Kolejny dekret cesarski z 12 maja 1787 roku wprowadził szczegółowe rozwiązania organizacyjne dla *Studium Ruthenum*, między innymi polecał rozpisanie konkursów na stanowiska profesorskie. Petro Łodij[1] objął katedrę logiki, etyki i metafizyki w lipcu 1787 roku (wykłady rozpoczął we wrześniu)[2]. W dostępnej literaturze przedmiotu spotykamy różne terminy na określenie języka, w którym wykładał i wydał w 1790 roku podręcznik do filozofii: „Наставленїя Любомудрїя Нравоучителнаго Содержащая"[3]. Były to przetłumaczone z łaciny obszerne fragmenty dzieła Friedricha Ch. Baumeistera, obejmujące prawo naturalne, etykę i politykę, zawarte w książce *Elementa philosophiae recentioris*[4].

Autorzy ukraińscy określają język Łodija jako ukraiński, doprecyzowując ocenę między innymi takimi terminami jak „dawny ukraiński", „ówczesny ukraiński". Pisarstwo Łodija badano jednak przede wszystkim w zakresie treści merytorycznej wspomnianego wyżej tłumaczenia podręcznika Baumeistera oraz odręcznych notatek do wykładów przechowywanych w Bibliotece Stefanyka we Lwowie. Analizowano myśl filozoficzną Łodija i jego wkład w historię filozofii ukraińskiej schyłku XVIII wieku, nie skupiając uwagi na strukturze języka. Tylko niektórzy badacze zastosowali kryteria z dziedziny lingwistyki i zakwalifikowali ten język jako cerkiewnosłowiański[5]. Jednocześnie zarówno w starszej, jak i nowszej literaturze spotykamy twierdzenia, jakoby Łodij, będąc profesorem Uniwersytetu Lwowskiego, używał języka rosyjskiego[6]. Co więcej, opinia ta bywa wykorzystywana do kwestionowania przynależności pisarstwa Łodija do piśmiennictwa ukraińskiego. Niniejszy artykuł nie jest studium lingwistycznym, lecz przedstawieniem poglądu badacza zajmującego się tożsamością narodową Rusinów galicyjskich i zakarpackich, dla których język był jednym z wyznaczników identyfikacji kulturowej i politycznej. Z tej perspektywy, nie wchodząc w skomplikowane kwestie językoznawcze, proponuję czytelnikom ocenę ruskiego języka wykładowego w *Studium Ruthenum*, którą przedstawiam na tle epoki schyłku XVIII i pierwszej połowy XIX wieku, z uwzględnieniem procesów formowania się języków ukraińskiego i rosyjskiego.

---

[1] Пiетръ Лодiй, Peter Lody, Piotr Łody, Петро Лодiй, Пётр Лодий.

[2] A. Androhovič, *L'vìvs'ke „Studium Ruthenum"*, „Zapiski Naukovogo Tovaristva ìmenì Ševčenka"1922, t. 132, s. 198. Informację tę powtarza wielu badaczy, zob. J. Moklak, *The Beginnings of Studium Ruthenum. A Contribution to the History of the Ukrainian Education in Galicia, 1779–1787*, „Galicja. Studia i Materiały" 2021, vol. 7, s. 36–39.

[3] Христїана Бауменстера Славныхъ Горлицкихъ оучилищъ оуправителя Наставленїя Любомудрїя Нравоучителнаго Содержащая Любомудрїе практическое всеобщее Право естественное, Идикъ, и Полїтикъ Съ Латинскаго на Россїйскїй языкъ переведенна ѿ Петра Лодїя Въ Оуниверситетѣ Львовскомъ … Кесарево Царскаго Народнаго Профессора … Въ Львовѣ … Лѣта мѯчі.

[4] F.C. Baumeister, *Elementa philosophiae recentioris, usibus iuventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisque ex veterum scriptorum Romanorum monimentis illustrata*, Lipsiae (1755, 1781, inne wydania).

[5] Zob. M. Mozer, *Movnij svìt l'vìvs'kogo „Studium Ruthenum"* [w:] *Pričinki do ìstorìï ukraïns'koï movi*, Harkiv 2008, s. 352–365.

[6] Zob. M. Straszewski, *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym*, t. 1, Kraków 1912, s. 347.

Za pierwszą wzmiankę o języku używanym przez Łodija w Uniwersytecie Lwowskim uważane jest wspomnienie Iwana Harasewycza, który w pracy wydanej w 1851 roku z estymą pisał o wykładach w „narodowym cerkiewno-ruskim języku”[7]. Natomiast najszerzej dzieje *Studium Ruthenum* przedstawił Amwrosij Androchowycz w publikacjach z lat 20. XX wieku[8] i jego ustalenia są wciąż cytowane przez współczesnych badaczy. Oprócz danych zawartych w edycjach słownikowych i encyklopedycznych pewne informacje o aktywności zawodowej Łodija znajdujemy w opracowaniach podejmujących wątki z historii uniwersytetów: lwowskiego, krakowskiego, petersburskiego, a także w pracach poświęconych historii Cerkwi greckokatolickiej oraz zjawiskom tożsamościowym zachodzącym wśród Rusinów. Przydatne są zarówno opracowania dawne, jak i współczesne, ukraińskojęzyczne[9] i polskojęzyczne[10]. Z kolei w Rosji badacze koncentrują uwagę na okresie petersburskim Łodija, niemniej można odnaleźć w ich pracach wzmianki o języku wykładowym w *Studium Ruthenum* i zdarza się, że język ten nazywają oni staroukraińskim[11]. W niniejszym artykule polemicznym nie omawiam pełnej literatury przedmiotu, przywołuję jedynie najbardziej przydatne tu pozycje. Odrębnym materiałem źródłowym i analitycznym, bardzo ważnym w ocenie języka Łodija z perspektywy badań lingwistycznych (struktura języka, funkcje, rozwój), jest bogaty dorobek językoznawczy. Daje on szeroki obraz piśmiennictwa ruskiego w XVIII wieku, jednak pisarstwu samego Łodija nie poświęca wiele uwagi.

---

[7] I Garasevič″, *O prepodavanìâh″ na russkom″ âzycě v″ vseučiliŝi Lvovskom″ zavedenyh″ vsemilostivějšim″ Ìmperatorom″ Ìosifom″ II*, „Zorâ Galicka” 1851, nr 61–64.

[8] Zob. „Zapiski Naukovogo Tovaristva ìmenì Ševčenka” 1921, t. 131, s. 123–195; 1922, t. 132, s. 185–217; 1925, t. 136–137, s. 43–105; 1927, t. 146, s. 33–118; 1929, t. 150, s. 1–80.

[9] Do starszej literatury zaliczamy np. prace Iwana Harasewycza, Omelana Ohonowśkiego, Amwrosija Androchowycza, Mychajły Wozniaka, Iwana Franki, Iwana E. Ławyćkiego, Iwana Mirczuka; a do literatury współczesnej na przykład prace Ingi Krawczuk, Dmytra Kyryka, Natalii Mozhowej, Andrija Sinyci, Wiktorii Biłećkiej, Ihora Usenko, Iryny Muzyki.

[10] Szersze wzmianki o *Studium Ruthenum* i języku Łodija zawierają prace np.: L. Finkel, S. Starzyński, *Historya Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894; M. Straszewski, op. cit.; J. Moklak, *„Studium Ruthenum” jako struktura szkolnictwa wyższego w XVIII wieku*, „Nowa Ukraina. Zeszyty Historyczno-Politologiczne” 2015, nr 15, s. 5–12; idem, *The Beginnings…*; *Academia militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. A. Redzik, Kraków 2015 (wyd. 2: 2017); M. Ilkiw-Swydnycki, W. Kaczmar, *Pierwsze katedry (1784–1805)* [w:] *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2016, passim.

[11] A.D. Karin napisał: *Knigu Baumestera «Nastavleniâ lûbomudriâ poučitel'nogo» v 1790 g. on (Łodij) perevel na rusinskij (staroukrainskij) âzyk*, zob. A.D. Karin, *Kul'turnye svâzi Karpatskoj Rusi s Rossiej v pervoj polovine XIX v.*, „Vestnik Severo-Vostočnogo Federal′nogo Universiteta imeni M.K. Ammosova” 2017, Seriâ Istoriâ, Politologiâ. Pravo, nr 1, s. 88.

WYBRANE DANE Z BIOGRAFII ŁODIJA

Czytelnikom niezajmującym się historią języka ukraińskiego chciałbym na wstępie przybliżyć sylwetkę tego mało znanego w Polsce filozofa i dydaktyka. Urodził się w rodzinie księdza greckokatolickiego 4 (15) maja 1764 roku we wsi Zboj leżącej w komitacie Zemplin (obecnie w okręgu Snina w pobliżu zbiegających się granic polskiej, słowackiej i ukraińskiej). Dane źródłowe o początkach jego edukacji nie są spójne. Dysponujemy notatką, jakoby pierwsze nauki pobierał w Mukaczewie w dwuletniej szkole wyznaniowej z ruskim językiem wykładowym. Do gimnazjum uczęszczał w Wielkim Waradynie (dziś Oradea w Rumunii), a następnie był uczniem liceum w Użhorodzie. Mogło to być czteroletnie seminarium greckokatolickie, które początkowo miało status liceum. Nie jest jasne, jak długo tam przebywał, natomiast wiadomo, że od 1782 roku studiował teologię w seminarium greckokatolickim we Lwowie i – jak wspomniałem – w 1787 roku uzyskał posadę profesora zwyczajnego w katedrze logiki, etyki i metafizyki w *Studium Ruthenum*, rozpoczynając lwowski okres w swojej karierze naukowej[12]. W 1797 roku wybrano go na dziekana wydziału filozoficznego. W tym samym roku został także członkiem Instytutu Stauropigialnego, następcy lwowskiego Bractwa Uspieńskiego. W 1801 roku uzyskał stopień doktora filozofii (według innych przekazów prawa i teologii, prawa i filozofii lub sztuk wyzwolonych i filozofii)[13].

Lwowski okres pracy zawodowej Łodija zakończył się wraz z jego wyjazdem do Krakowa. *Studium Ruthenum* było placówką tymczasową, dlatego jej zamknięcie zostało przesądzone już w chwili powołania. Ponadto władze austriackie realizowały szerszą reformę systemu oświatowego, należy więc przyjąć, że były to główne przyczyny objęcia przez Łodija w 1801 roku posady profesora w nowo utworzonej katedrze filozofii Szkoły Głównej Krakowskiej. Od 12 grudnia 1801 roku wykładał tam psychologię, logikę i etykę[14] (według innego źródła od 1 kwietnia 1802 roku[15]). W Krakowie ten zwolennik nauki Christiana Wolffa nie zdołał umocnić swojej pozycji jako wykładowcy, ale też mało wiemy o tym okresie. Niektóre przekazy źródłowe wymagają potwierdzenia, na przykład nacechowana politycznie informacja, jakoby rząd wiedeński wysłał Łodija do Krakowa w celu „rozbijania za pomocą Rusinów żywiołu polskiego"[16]. Pewne jest natomiast, że od czasów gimnazjalnych Łodij utrzymywał kontakty z uczonymi pochodzącymi z Zakarpacia, którzy odnosili

---

[12] A. Androhovič, op. cit., t. 132, s. 198.

[13] Ì.B. Usenko, Ì.V. Muzika, *P.D. Lodij: filosof, pravoznavec', prosvìtnik*, „Časopis Kiïvs'kogo unìversitetu prava" 2016, nr 2, s. 13; A. Sinicâ, *Ìstorìâ logìčnih doslìdžen' u l'vìvs'komu unìversitetì (XVII–per. pol. XX st.)*, „Vìsnik L'vìvs'kogo unìversitetu" 2011, serìâ Filosofs'ki nauki, nr 14, s. 34.

[14] Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, sygn. WF I 39: luźne karty; Biblioteka Jagiellońska, rkps 5360: Notaty luźne do dziejów Uniwersytetu krakowskiego, jego domów, burs i kolonii, t. 7: Wypisy do dziejów kolejnych rektorów, k. 265 i 266v.

[15] I. Mìrčuk/I. Mirčuk, *Petro Lodij ta jogo pereklad „Elementa philosophiae" Baumajstera*/*Peter Lodyj und seine Übersetzung der „Elementa philosophiae" von Christian Baumeister*, „Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin" 1927, t. 1, s. 95.

[16] M. Straszewski, op. cit., s. 346.

sukcesy zawodowe w Rosji, na przykład z doktorem medycyny i filozofii Iwanem Orłajem. Ostatecznie Łodij zdecydował się podążyć drogą zakarpackich przyjaciół i w 1803 roku, po ponad 20 latach pracy uniwersyteckiej w Galicji, wyjechał do Rosji na stałe[17].

Początkowo pracował w Głównym Instytucie Pedagogicznym w Petersburgu, a następnie w Cesarskim Uniwersytecie Petersburskim, powstałym w 1819 roku na bazie wspomnianego instytutu, gdzie uzyskał stanowisko profesora i prowadził wykłady w katedrze logiki, metafizyki i filozofii moralnej. Od grudnia 1819 roku piastował funkcję dziekana wydziału filozoficzno-prawniczego. Podejmował się zajęć także w innych instytucjach rosyjskich i przyczynił się znacznie do rozwoju nauki w Rosji. W 1815 roku wydał swoje najważniejsze dzieło: *Logičeskìâ nastavlenìâ rukovodstvuûŝìâ*[18]. Jednak pobyt w Rosji nie oszczędził mu problemów. W 1821 roku wraz z innymi profesorami wystąpił w obronie kolegów oskarżonych o wolnomyślicielstwo przez urzędników oświatowych owładniętych ideą „Świętej Rusi" i wrogością do intelektualnej myśli zachodnioeuropejskiej. W konsekwencji Łodija przeniesiono do innej katedry, gdzie prowadził wykłady z prawa naturalnego i karnego. Jego podręcznik do logiki usunięto z listy rekomendowanych lektur i wyłączono ze sprzedaży. Do końca życia pozostał czynnym profesorem uniwersyteckim, jednak do nauczania filozofii już nie powrócił. Zmarł 10 (22) czerwca 1829 roku w Petersburgu. Pochowano go na smoleńskim cmentarzu prawosławnym w zachodniej części miasta (według innego źródła na cmentarzu luterańskim, mogiła się nie zachowała)[19].

JĘZYK ŁODIJA A CERKIEWSZCZYZNA I JEJ REDAKCJE

Głównym czynnikiem normalizującym język cerkiewnosłowiański była gramatyka Mełetija Smotryćkiego (Melecjusz Smotrycki) wydana po raz pierwszy w 1618 roku. Smotryćkyj – syn wykładowcy Akademii Ostrogskiej – studiował stare ruskie rękopisy z XV i XVI wieku, których język był już wolny od naleciałości języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, natomiast zawierał pewne elementy żywego języka ruskiego. W XVII i XVIII wieku gramatyka Smotryćkiego wpłynęła na rozwój piśmiennictwa ukraińskiego, którego centralny ośrodek znajdował się w Kijowie. Czynniki polityczne sprawiły, że Rosja, zajmując Kijów w 1667 roku, co potwierdzono traktatem Grzymułtowskiego z 1686 roku, uzyskała pełny dostęp do dziedzictwa kulturowego Kolegium Kijowsko-Mohylańskiego, przekształconego

---

[17] Zob. E. Nedzel'skij, *Očerk karpatorusskoj literatury*, Užgorod 1932, s. 110–111, 115–116; T. Bajcura, *Zakarpato-ukrainskaâ intelligenciâ v Rossii v pervoj polovine XIX* veka, Prâšev 1971, s. 30; M. Straszewski, op. cit., s. 346.

[18] *Logičeskìâ nastavlenìâ rukovodstvuûŝìâ. K" poznanìûi različenìû istinnago ot" ložnago. V" pol'zu studentov" Sanktpeterburgskago Pedagogičeskago Instituta, Sočinennyâ* […] *Petrom" Lodìem". V" Sanktpeterburgě v" tipografii Ìos. Ìoannesova, 1815 goda*.

[19] Obszernie opisuje życie Łodija I. Mirczuk. zob. I. Mirčuk, op. cit., s. 90–110.

w 1658 roku w Akademię Mohylańską. Wypracowane w Kijowie wzorce językowe zaczęły przenikać do instytucji rosyjskich i razem z elementami żywego języka rosyjskiego wpływały na rosyjską redakcję języka cerkiewnosłowiańskiego. Z kolei do Galicji język ten docierał w postaci książek sprowadzanych z Rosji. Łodij korzystał z nich na przykład w bibliotece Bractwa Uspieńskiego/Instytutu Stauropigialnego[20]. Rodzi się pytanie, jak silny wpływ na niego wywarły te publikacje oraz ile w cerkiewszczyźnie rosyjskiej było wówczas zapożyczeń z wersji kijowskiej, które weszły do piśmiennictwa Łodija?

Aby ocenić to zjawisko, należałoby uwzględnić przemiany, jakie dokonały się w obu redakcjach cerkiewszczyzny (kijowskiej i moskiewskiej), i odpowiedzieć na pytanie, jak rozłożyły się wzajemne wpływy. Mamy bowiem informację pochodzącą z notatek Iwana Hołowaćkiego, że tłumacząc podręcznik Baumeistera, Łodij borykał się z brakiem odpowiednich pojęć i musiał je tworzyć[21]. Jeśli tak było, to stan ówczesnego języka rosyjskiego nie ułatwiał przekładu, a przecież była dostępna literatura filozoficzna w tym języku. Nasuwają się pytania: jak Łodij oceniał różnice między cerkiewszczyzną kijowską i rosyjską oraz jaki miały one wpływ na ostateczną wersję przekładu? Aby odpowiedzieć rzeczowo, należałoby gruntownie przeanalizować tłumaczenie Łodija pod kątem występujących w nim cerkiewizmów (zob. Wnioski końcowe). Niemniej należy także uwzględnić dobrze rozpoznane w literaturze przedmiotu przywiązanie galicyjskiej elity ruskiej do średniowiecznego piśmiennictwa kijowskiego w XVIII i jeszcze w XIX wieku. Przykładowo Jakiw Hołowaćkyj – jako profesor Uniwersytetu Lwowskiego – włączał do swoich wykładów terminologię cerkiewnosłowiańską. Identyfikacja z piśmiennictwem kijowskim (nie rosyjskim) została również mocno wyeksponowana na forum politycznym w wystąpieniu Iwana Naumowycza, który na posiedzeniu galicyjskiego Sejmu Krajowego 27 grudnia 1866 roku powiedział: „Zbieżność naszego języka z rosyjskim oczywiście jest, bo na tych samych źródłach się opiera […]. Najpierw oświata była u nas na Rusi, w Kijowie, a potem […] pomniki starej naszej książkowej literatury z Kijowa na północ [przewieziono – przyp. J.M.]”[22].

Problem polegał wówczas na tym, że autonomiczne władze galicyjskie język zawierający cerkiewizmy postrzegały jako rosyjski (!) i utrudniały Rusinom rozwój szkolnictwa ukraińskiego w obawie przed ich rusyfikacją (rosjanizacją). Między innymi dlatego Rusini-narodowcy (ukrainofile), unikając podobieństwa do języka rosyjskiego, dobrowolnie zrzekli się historycznie uzasadnionego prawa do tworzenia nowoczesnego języka na podstawie tradycji cerkiewnosłowiańskiej i opowiadali się za potoczną mową Rusinów[23]. Ale w czasach Łodija było inaczej – cerkiewszczyzna

---

[20] A. Androhovič, op. cit., t. 146, s. 87; M. Mozer, op. cit., s. 356.

[21] Hołowaćkyj napisał, że „nie był to (język) ani słowiański cerkiewny, ani ruski ludowy, ale książkowy, złożony z obu”, zob. M. Voznâk, *Do harakteristiki Petra Lodiâ*, „Zapiski Naukovogo Tovaristva ìmenì Ševčenka” 1913, t. 113, s. 149–150.

[22] *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów, 21, posiedzenie 4., sesji 2., kadencji z 27 XII 1866 r., s. 386.

[23] We współczesnym języku rosyjskim uczeni wyodrębniają kilkanaście typów cerkiewizmów, zob. A. Mażulis-Frydel, *Cerkiewizmy w rosyjskim języku literackim XIX i XX wieku*, Kraków 2000, s. 21.

nawiązująca do wzorców kijowskich pełniła istotną funkcję społeczną i kulturową. Język Cerkwi obsługiwał oświatę i naukę. Era języka potocznego jako głównego komponentu dla przyszłego literackiego języka ukraińskiego miała dopiero nadejść.

JĘZYK ŁODIJA A FORMOWANIE SIĘ JĘZYKA ROSYJSKIEGO

Ponieważ język Łodija z okresu lwowskiego bywa kojarzony z językiem rosyjskim, należy pokrótce przyjrzeć się historii języka rosyjskiego. W XVIII-wiecznej Rosji księgi cerkiewne różniły się od tekstów prawniczych czy administracyjnych oraz istniał tam żywy język ludowy. Przełom w kodyfikacji języka rosyjskiego nastąpił w związku z wydaniem gramatyki Michaiła Łomonosowa w 1757 roku, który powołał się na znaną filologom europejskim teorię o trzech stylach. Język cerkiewnosłowiański Łomonosow wyodrębnił jako wysoki styl, język mowy potocznej jako styl niski, a średni styl przypisał językowi, który łączył te dwa pierwsze style. Następnie zaproponował tworzenie rosyjskiej literatury klasycznej, którą także podzielił na wysoką i niską. Z jednej strony wiemy, że Łomonosow studiował w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, co zapewne miało wpływ na jego przemyślenia lingwistyczne, a z drugiej strony dysponujemy przekazem, że Łodij znał publikacje Łomonosowa i, tłumacząc Baumeistera, czerpał z nich, choć nie ustalono – jak dotąd – w jakim zakresie[24]. Niewątpliwie propozycje Łomonosowa były próbą uporządkowania piśmiennictwa rosyjskiego, dlatego odwoływanie się do literackiego języka rosyjskiego, którym miałby posługiwać się Łodij żyjący w Austrii, nie uwzględnia wewnętrznego zróżnicowania tego języka w XVIII wieku.

Warto przypomnieć kilka faktów z końca XVIII i początku XIX wieku, aby przybliżyć klimat ówczesnych sporów dotyczących reformy języka rosyjskiego. Powołam się na opinię polskiego slawisty Wiesława Witkowskiego, który w rozprawie *Język rosyjski* scharakteryzował przebieg szeroko opisywanej w literaturze rywalizacji, jaką toczyły ze sobą dwie grupy intelektualistów rosyjskich[25]. Po jednej stronie stali zwolennicy racjonalnego i estetycznego podejścia do języka według wzorów europejskich. Od nazwiska Michaiła Karamzina, wówczas jeszcze zwolennika liberalizmu, który wprowadzał do swojego pisarstwa kalki frazeologiczne wzięte z języka francuskiego, badacze nurt ten nazywają karamzinizmem[26]. Po drugiej stronie stali tak zwani archaiści, opowiadający się za językiem formowanym w nawiązaniu do wzorców cerkiewnych. W 1811 roku powołali oni do życia Towarzystwo Miłośników Słowa Rosyjskiego – Biesieda (Besěda lûbitelej russkago slova) i wystąpili przeciw reformie forsowanej przez karamzinistów. Archaiści, na przykład Aleksandr Sziszkow, jako pisarz i publicysta, a także jako urzędnik państwowy, minister oświaty w latach 1824–1828, bronił języka obfitującego w cerkiewizmy i zwalczał

[24] A. Androhovič, op. cit., t. 146, s. 87; M. Mozer, op. cit., s. 356.

[25] Zob. W. Witkowski, *Język rosyjski. Historia języka literackiego*, Kraków 2011.

[26] Ibidem, s. 118–119.

zachodnioeuropejskie innowacje w literaturze. W tym okresie przemiany w obrębie struktury języka rosyjskiego dopiero się dokonywały, powstaje zatem pytanie: którą odmianą języka rosyjskiego miałby posługiwać się Łodij, gdy wykładał w Uniwersytecie Lwowskim?

Dodajmy, że archaiści na różne sposoby dyskredytowali karamzinizm, który ewoluował i znalazł miejsce w grupie literackiej Arzamas. Ostatecznie – jak napisał Wiesław Witkowski (opinię tę znajdujemy w pracach wielu językoznawców) – spór o kierunek rozwoju literackiego języka rosyjskiego rozstrzygnął swoją twórczością pisarską Aleksander Puszkin, najmłodszy członek Arzamasu[27]. Nie sposób nie zauważyć, że dyskusje o kształcie języka rosyjskiego toczyły się jeszcze w czasie, gdy Łodij od ponad 10 lat nie wykładał już w *Studium Ruthenum*, a podręcznik Baumeistera przetłumaczył i wydał, gdy Puszkin nawet jeszcze się nie urodził.

ZNACZENIE TERMINU „JĘZYK ROSYJSKI (ROSSYJSKI)" W PODRĘCZNIKU ŁODIJA

Badanie elementów języka rosyjskiego w pisarstwie Łodija jest uprawnione ze względu na podłoże cerkiewnosłowiańskie, z którego język ten czerpał, ale jest w tym „pułapka" terminologiczna. W podręczniku „Наставленіе Любомудрія Нравоучителнаго Содержащая", który Łodij zadedykował biskupowi mukaczewskiemu Andriejowi Baczyńskiemu, są słowa: „język rossyjski"[28] i „młodzieży rossyjskiej"[29]. Te pierwsze widnieją na stronie tytułowej dzieła i wskazują na język, w którym wydano podręcznik. Te drugie znajdują się w dedykacji dla biskupa Baczyńskiego oraz we wstępie adresowanym do czytelników i odnoszą się do młodzieży, dla której podręcznik był przeznaczony, dla „tych w seminarium wychowanków"[30]. Istnieje zatem potrzeba właściwego zrozumienia znaczenia pojęcia „rossyjski", to jest ustalenia, co Łodij rozumiał pod tym pojęciem. Uważnie czytając wstęp do jego podręcznika, przekonujemy się, że odpowiedzi udzielił on sam, pisząc: „by w macierzystym słowiańskim języku swoim nauki filozofii i teologii słuchać chcieli"[31]. W innym miejscu, wskazując na potrzebę podniesienia poziomu wykształcenia Rusinów galicyjskich, przywołał decyzję Józefa II: „uwolnił skarbnicę narodową, szkoły ludowe mądrości i słowa bożego w języku macierzystym utworzyć

---

[27] Zob. M.I. Gillel'son, *Molodoj Puškin i arzamasskoe bratstvo*, Izdatel'stvo „Nauka", Leningrad 1974, s. 115.

[28] „Россійскій ꙗзыкъ", cyt. za: Христіꙗна Бꙋмѣйстѣрꙗ…, s. tyt.

[29] „юношества Россійскагѡ" cyt. za: Прѣвосходителнѣшій Господине [w:] Христіꙗна Бꙋмѣйстѣрꙗ …, s. 2 nlb.

[30] „оныхъ въ семінаріи питомцевъ" [w:] Ibidem.

[31] „бы въ матернемъ славенскомъ ꙗзыцѣ своемꙋ наꙋки любомꙋдрскіꙗ, и богословскіꙗ слышати желали", cyt. za: Прѣвосходителнѣшій Господине…, s. 2 nlb.

nakazał”[32]. Zatem Łodij identyfikował się z „macierzystym” językiem Rusinów studiujących na Uniwersytecie Lwowskim, co świadczy o tym, że nie uważał go za rosyjski we współczesnym znaczeniu tego słowa[33].

Trudności w rozpoznawaniu znaczenia pojęcia „rossyjski” wynikają z nawarstwionej z powodów historycznych wieloznaczności nazwy „Ruś”. Staroruskie określenia: „роусь (Роусь), роуска земля” itp.[34] stanowiły wzór dla greckich nazw: *Ρως*, *Ρωσία*, łacińskich *Russus*, *Russia* i polskich – „Ruś, Rosja”. W źródłach bizantyńskich na określenie Rusi mamy takie pojęcia jak: *Μεγάλη Ῥωσία*, *Μικρὰ Ῥωσία*, *άρχοντα Ῥωσίας*, *απάσης Ῥωσίας* i szereg innych[35]. W źródłach łacińskich mamy termin *Russia* użyty w odniesieniu do ziem ruskich oraz władających nimi książąt i królów, na przykład *terra Russia/Russiae* na określenie na przykład Sanocczyzny, której nie sposób pomylić z Rosją, czy *rex Russiae* na określenie władców Rusi Kijowskiej lub Halickiej[36]. W Polsce nie mamy problemu z rozróżnianiem pojęć „Ruś” i „Rosja”, którymi nazywamy różne pod względem kulturowo-politycznym podmioty, należy jednak pamiętać, że wywodzą się one z tego samego gniazda etymologicznego. U Łodija „rossyjski” odnosi się do Rusinów zamieszkujących Austrię, co potwierdzają użyte w innym miejscu terminy: „ugrorossyjska Cerkiew” określające Cerkiew ruską w węgierskiej części monarchii Habsburgów[37] oraz słowa „dla dobra uczącej się młodzieży galicyjskiej”[38], odnoszące się wyłącznie do młodzieży studiującej w Galicji. Pisząc o sobie, zaznaczył, że jego podręcznik jest dziełem „rzeczywistego cesarsko-królewskiego profesora ludowego we Lwowie”[39], oraz wskazał obszar kulturowo-polityczny, do którego przynależał. Pod względem religijnym była to Cerkiew greckokatolicka, a pod względem politycznym przedstawił się jako poddany cesarstwa austriackiego i wymienił „narody nasze w państwach Węgierskim i Chorwackim, w Galicji i Lodomerii oraz w Księstwie Siedmiogrodzkim”, w ogóle nie wspominając o Rosji[40].

W przedmowie skierowanej do czytelników Łodij zaprezentował stosunek do swojej kultury narodowej, podkreślając potrzebę rozbudowy systemu edukacyjnego dla Rusinów w Austrii. Wysoko ocenił powołanie do życia seminariów

---

[32] „и ѿверзъ сокровище народное, нарѡдная оучилища любомѹдрская, и богослѡвская въ матернемъ ꙗзыцѣ разтворити повелѣл”, cyt. za: Прѣдисловїе [w:] Христїана Бѹмѣистѣра … Наставлѣнїа Любомѹдрїа, s. 3 nlb.

[33] Łodij użył terminu „rossyjski” w znaczeniu „ruski” (ukraiński) także w utworze poetyckim z 1791 r., gdy pisał o „ziemi Mało-Rossyjskiej”, zob. M. Voznâk, op. cit., s. 154.

[34] F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865, s. 806.

[35] Zob. *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, wyd. F. Miklosich, I. Müller, t. 2, Vindobonae 1862, s. 18 oraz *Analecta Byzantino-Russica, Acta electionis episcoporum Russie temporibus Theognosiae metropolitae Kijoviensis*, wyd. W. Regel, Petropoli 1891, s. 52.

[36] Zob. *Monumenta Poloniae Historica*, t. 1, Lwów 1864, s. 224; *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, t. 3: *Thietmari chronicon*, Hannoverae 1839, lib. 8, 16.

[37] „оугрорѡссїйскїа Церкве”, cyt. za: Прѣвосходительнѣшїй Господине, s. 3 nlb.

[38] „для ползы оучащагѡся юношества Галлицїйскагѡ”, cyt. za: Прѣдисловїе, …, s. 4 nlb.

[39] „дѣйствителнагѡ Веларево Царскагѡ Народнагѡ Профессора Въ Львовѣ”, cyt. za: Христїана Бѹмѣистѣра, s. tyt.

[40] „народы наши во Оугорской, и Горвлтской державѣ, въ Галлицїи і Лодомерїи, и Седмоградскомъ Княжествѣ”, cyt. za: Прѣвосходительнѣшїй Господине, s. 1 nlb.

greckokatolickich, a zwłaszcza utworzenie *Studium Ruthenum*. Dostrzegał bowiem „upadłe położenie szczególnie rossyjskiego narodu" w Galicji i na Zakarpaciu, pozostającego w takim stanie „przez kilka stuleci"[41] i wyraził nadzieję, że jego naród, jak napisał „naród nasz", podniesie się z tej zapaści[42]. Jego narracja pełna jest dziękczynnych ukłonów wobec dworu Habsburgów. Cesarzową Marię Teresę chwalił za utworzenie Barbareum w Wiedniu, cesarza Józefa II za „skarb narodowy, szkoły ludowe"[43] i za wprowadzenie języka ruskiego jako wykładowego w Uniwersytecie Lwowskim, a Leopolda II za „patronat" nad edukacją Rusinów. Jak wielką rolę przywiązywał do edukacji swoich współplemieńców, może zaświadczyć górnolotne porównanie owego patronatu Leopolda II do „muzy rossyjskiego Helikonu", wiecznie niosącej pieśń oświaty[44]. O ile dziękczynnym ukłonom pod adresem Habsburgów można przypisać nadmierne uniżenie, z którym niekoniecznie musiał się identyfikować, o tyle stosunek Łodija-Rusina do edukacji Rusinów w literackim języku ruskim, którym była wówczas rodzima redakcja języka cerkiewnosłowiańskiego z lokalnymi naleciałościami, należy uznać za autentyczny przejaw lokalnego patriotyzmu.

Dla potwierdzenia synonimicznego stosowania terminu „rossyjski" i „ruski" w języku wykładowym *Studium Ruthenum* porównajmy słownictwo Łodija ze słownictwem Teodora Zachariasewycza, który w tym samym roku co Łodij, czyli w 1790, wydał podręcznik do historii Kościoła. Zachariasewycz, również profesor Uniwersytetu Lwowskiego, na stronie tytułowej swojego dzieła użył terminu „ruski" dokładnie w tym samym znaczeniu, w jakim Łodij używał terminu „rossyjski". Napisał dwukrotnie, że przełożył podręcznik Matthiasa Dannenmayra z łaciny „na ruski język" i wydał „w ruskim języku"[45]. Jednoznacznie określił w ten sposób język, którym się posługiwał i który był przeznaczony dla studentów *Studium Ruthenum*. Można dodać, że także w podręczniku Łodija, w którym termin „rossyjski" dominuje, znajdujemy przykład na użycie przymiotnika „ruski", gdy pisał on o pracy wykładowców uniwersyteckich: „w cesarsko-królewskim lwowskim uniwersytecie ruskich […] nauczycieli"[46]. Wskazane przykłady pozwalają wnioskować, że zarówno Łodij, jak i Zachariasewycz identyfikowali się z ówczesnym językiem cerkiewnosłowiańskim wzbogaconym mową potoczną Rusinów i domieszką słownictwa rosyjskiego (i polskiego), a nie z językiem rosyjskim używanym w Rosji.

---

41 „оупадшее состоѧнїе Россїйскагѡ наипаче народа […] чрезъ нѣсколко столѣтїй", cyt. za: Прѣдисловїе, s. 2 nlb.

42 „народъ нашъ", cyt. za: ibidem, s. 3 nlb.

43 „сокровище народное, наружнаѧ оучилища", cyt. za: ibidem.

44 „музы Россїйскагѡ Геликона", cyt. za: ibidem, s. 6 nlb.

45 „на Рускїй ѧзыкъ […] въ Рускомъ ѧзыцѣ", cyt. za: Матѳїа Даннемаѵра … Наставленїе Історїй Церковныѧ Н. З. Латїнски изданнаѧ Ѳеодоромъ Захарїасїевичомъ … въ Рускомъ ѧзыцѣ Профессоромъ … на Рускїй ѧзыкъ преведеннаѧ. Часть Первая. Въ Львовѣ. Лѣта ѧѱ҃і., s. tyt.

46 „въ Кесарево Царскомъ Львовскомъ Оуниверситетѣ Рускихъ […] Оучителей", cyt. za: Прѣвосходительнѣшїй Господине, s. 2 nlb.

JĘZYK ŁODIJA A JĘZYK IWANA ISAJEWA

Oceniając język Łodija, warto porównać go z publikacją rosyjskiego uczonego Iwana Isajewa, który prawie dekadę przed Łodijem przełożył z łaciny ten sam podręcznik Baumeistera i wydał go w Petersburgu w 1783 roku[47]. Można postawić pytanie: dlaczego komisja szkolna i gubernium galicyjskie nie sprowadziły z Rosji gotowego podręcznika Baumeistera w tłumaczeniu Isajewa, a w zamian zleciły Łodijowi jego autorski przekład?

Podręcznikami dla *Studium Ruthenum* początkowo zajmował się Mychajło Szczawnyćkyj, rektor lwowskiego greckokatolickiego Seminarium Generalnego. Z polecenia komisji szkolnej miał on wybrać podręczniki przeznaczone do tłumaczenia na język ruski, z wyłączeniem podręcznika Baumeistera, gdyż ten był już przetłumaczony w Rosji i należało go zakupić lub przedrukować[48]. Przedruk tej rosyjskiej wersji Baumeistera Szczawnyćkyj miał zrealizować w drukarni Josefa Kurzböcka w Wiedniu, która posiadała na to przywilej otrzymany od cesarza Józefa II. Ale Kurzböck wyraził zgodę tylko na sprowadzenie podręcznika z Rosji, nie chciał go drukować u siebie, co tłumaczył niewielkim zyskiem z niskiego nakładu i przekazał pełnomocnictwo lwowskiej drukarni Pillerów, która także nie przyjęła zamówienia[49]. Wówczas gubernium galicyjskie poleciło rektorowi Seminarium Generalnego Antinowi Anhełłowyczowi, który objął ten urząd po Szczawnyćkym, sprowadzenie z Rosji 50 egzemplarzy podręcznika Baumeistera, jednak – jak napisał Androchowycz – „starania Anhełłowycza nie doprowadziły do niczego" i „musiał Łodij sam zabrać się do przekładu"[50]. Z tego pozbawionego szczegółów krótkiego zapisu Androchowycza nie dowiadujemy się niczego o staraniach Anhełłowycza, nie wiadomo, na czym one polegały i czy w ogóle był on zainteresowany sprowadzeniem do Lwowa podręcznika Baumeistera w tłumaczeniu Isajewa.

Zatem, czy można wykluczyć przypuszczenie, że ówczesna ruska inteligencja duchowna preferowała podręczniki wydawane według wzorców cerkiewnych utrwalonych w drukarni lwowskiego Bractwa Uspieńskiego? Wszak podręcznik Isajewa wydano innym rodzajem cyrylicy niż podręcznik Łodija (i Zachariasewycza). Warto tę różnicę podkreślić, zwłaszcza że mamy opinię Iwana Ohijenki, wybitnego znawcy historii języka ukraińskiego, który cerkiewny półustaw nazwał „naszym starodawnym cyrylickim alfabetem"[51]. Należy także pamiętać o głośnych sporach o kształt liternictwa cyrylickiego z połowy XIX wieku, kiedy najwyżsi dostojnicy Cerkwi greckokatolickiej (S. Łytwynowycz, M. Kuzemśkyj, M. Małynowśkyj) stanęli w obronie historycznych tradycji języka cerkiewnosłowiańskiego. Tę tak zwaną wojnę o alfabet

---

[47] *Hristìana Bavmejstera nravoučitel'naâ Filosofiâ v" pol'zu blagorodnago ûnošestva perevedena s" latinskago ... Ivanom" Isaevym". Pečatana* ... 1783 goda [Sanktpeterburg"]..

[48] A. Androhovič, op. cit., t. 146, s. 87.

[49] Ibidem, t. 132, s. 192–193.

[50] Ibidem, t. 146, s. 87.

[51] Ì. Ogiênko (Mitropolit Ìlarìon), *Ìstorìâ ukraïns'koï lìteraturnoï movi*, Uporâd., avt. peredmovi ì komentarìv M.S. Timošik, Kiïv 2004, s. 174.

zakończyło wówczas rozporządzenie ministerialne z 25 lipca 1859 roku oficjalnie wprowadzające cerkiewną cyrylicę do ruskich podręczników szkolnych w Galicji jako przeciwwagę dla grażdanki kojarzonej z Rosją[52].

Widoczną od razu różnicą między wydaniami Łodija i Isajewa jest właśnie krój alfabetu cyrylickiego. Isajew wydał swój podręcznik grażdanką, a Łodij użył półustawu. Podczas gdy w Rosji w drugiej połowie XVIII wieku grażdanka upowszechniła się na dobre, w Galicji drukowano półustawem jeszcze w drugiej połowie XIX wieku. Nie należy wiązać grażdanki wyłącznie z językiem rosyjskim, gdyż używano jej w Kijowie za czasów Petra Mohyły[53], a także przyjęła się w języku ukraińskim, jednak, porównując podręczniki Łodija i Isajewa, warto tę alfabetyczną różnicę dostrzec, a co za tym idzie, wskazać odmienności w zapisywaniu liter i całych wyrazów.

W pisarstwie Łodija mamy szereg znaków diakrytycznych charakterystycznych dla języka cerkiewnosłowiańskiego (akcenty, przydechy) oraz litery, których nie ma w tłumaczeniu Isajewa. Łodij używał akcentów silnych, słabych, przeciągłych i szeregu archaicznych liter, na przykład „ѹ, ѡ, ѧ, ѿ, ꙗ, ѧ, ѵ". Mamy nawet u Łodija i Zachariasewycza na stronach tytułowych datę wydania ich podręczników (1790) zapisaną na wzór cerkiewny za pomocą liter: ҂ѧѳтѧ ҂ѧѱѳі, podczas gdy u Isajewa podana jest cyframi arabskimi[54]. Różnice te uprawniają do twierdzenia, że pod względem kroju pisma mamy do czynienia z różnymi odmianami cyrylicy. O ile język Isajewa dryfuje w stronę języka rosyjskiego, o tyle język Łodija, zachowując historyczne liternictwo, nie tylko nie zbliża się do niego, lecz się od niego oddala. Skoro wiemy, że biskup lwowski Petro Bilańśkyj wydawał szereg rozporządzeń dotyczących rozwoju szkolnictwa ruskiego w parafiach oraz zabiegał u cesarza Józefa II o zgodę na wykłady ruskie w Uniwersytecie Lwowskim[55], wypada założyć, że wyższe duchowieństwo greckokatolickie schyłku XVIII wieku, z pietyzmem odnoszące się do własnej tradycji piśmienniczej, mogło preferować podręczniki drukowane półustawem. Dalsze badania powinny wyjaśnić tę kwestię oraz odpowiedzieć na pytanie, jaki był w tamtym czasie stosunek galicyjskiej hierarchii greckokatolickiej do grażdanki używanej w Rosji i dlaczego Łodij nie użył jej w swoim tłumaczeniu.

Dla ilustracji różnic alfabetycznych między językami Łodija i Isajewa przedstawiam fotokopie pierwszych stron wstępu do czytelników:

---

[52] Zob. „Gazeta Lwowska" 1859, nr 182, s. 725–726.

[53] *Russkìj enciklopedičeskìj slovar'*, t. 5, S. Peterburg″ 1875, s. 804.

[54] W podręczniku Łodija cyfry arabskie występują w numeracji tekstu głównego oraz w indeksie.

[55] Ì.Em. Levic′kij, *Poglâd na rozvìj nizšogo ì vissšogo škìl'nictva v Galičinï v rr.1772–1800, ì rozvìj rus'ko-narodnogo škìl'nictva v rr. 1801–1820* [w:] *Materìâli do kul'turnoï ìstorìï Galic'koï Rusi XVIII i XIX vìku*, U L′vovì 1902, s. 117; M. Mozer, op. cit., s. 358.

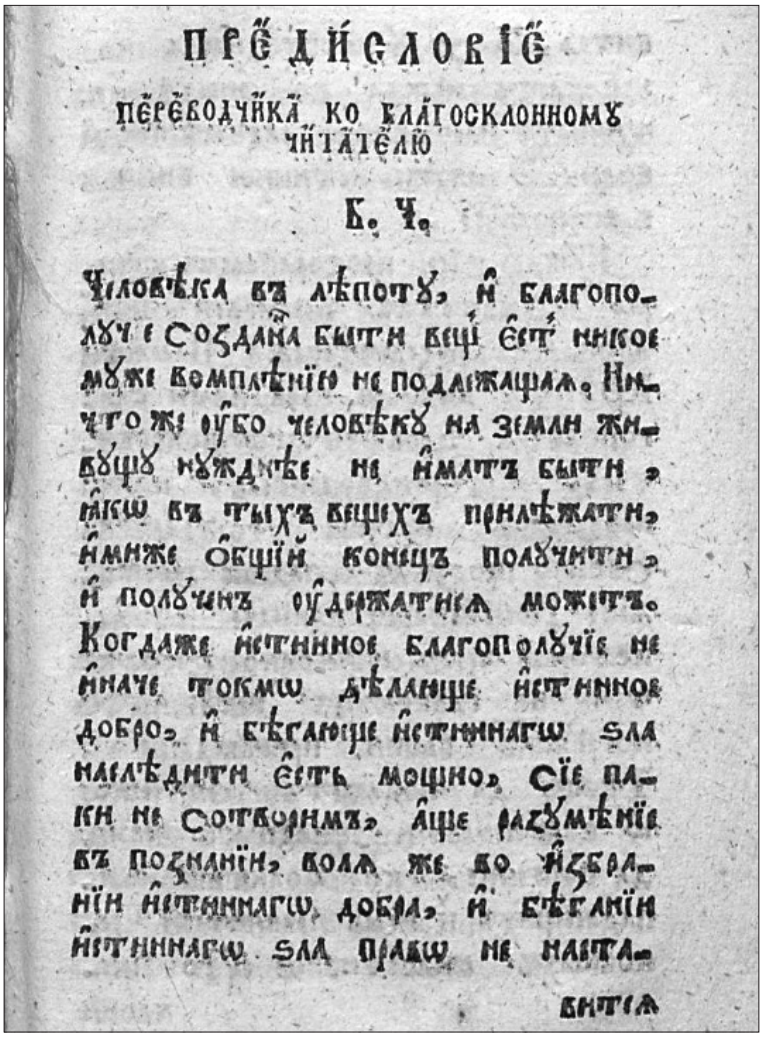

ПРЕДИСЛОВІЕ

ПЕРЕВОДЧИКА КО БЛАГОСКЛОННОМУ ЧИТАТЕЛЮ

Б. Ч.

Человѣка въ лѣпоту, и благополучіе создана быти вещи єсть никое мужеи вомплѣнію не подлежащаѧ. Ничтоже оубо человѣку на земли живущу нужнѣе не имать быти, якожъ въ тыхъ вещехъ прилѣжати, имиже общій конецъ получити, и полученъ оудержатисѧ можетъ. Когдаже истинное благополучіе не иначе токмо дѣлающіе истинное добро, и бѣгающіе истиннаго зла наслѣдити єсть мощно. Сіе плки не сотворимъ, аще разумѣніе въ познаніи, волѧ же во избраніи истиннаго добра, и бѣганіи истиннаго зла правъ не наста-

витисѧ

Rycina 1. Strona z podręcznika Petra Łodija

Źródło: Предисловіе [w:] Христіана Блумейстера..., s. 1 nlb.

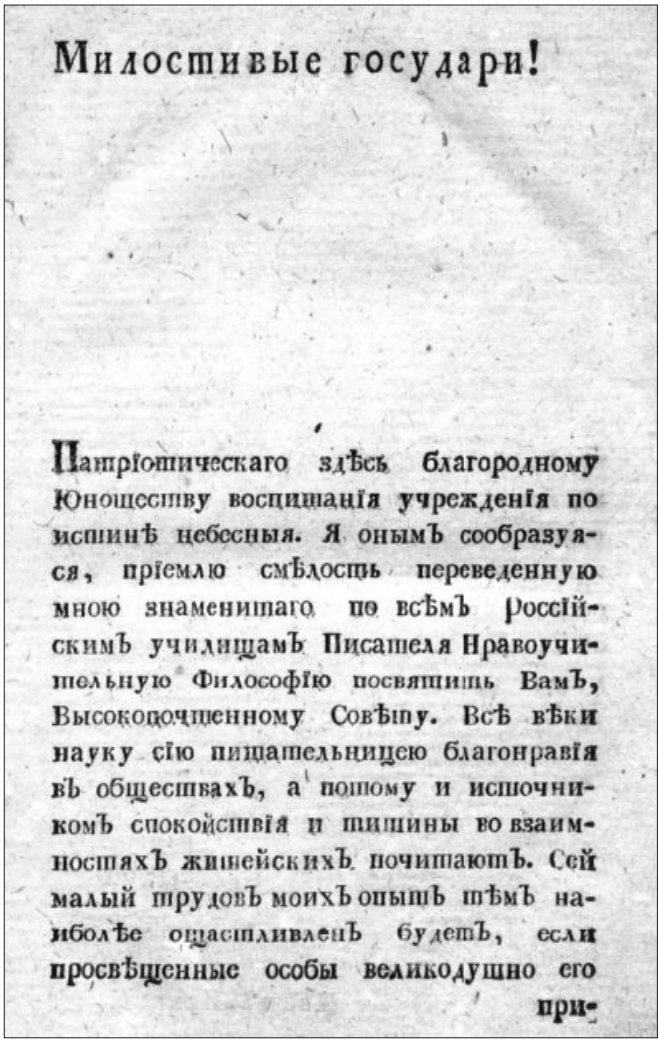

Милостивые государи!

Патріотическаго здѣсь благородному Юношеству воспитанія учрежденія по истинѣ небесныя. Я онымъ сообразуяся, пріемлю смѣлость переведенную мною знаменитаго по всѣмъ Россійскимъ училищамъ Писателя Нравоучительную Философію посвятить Вамъ, Высокопочтенному Совѣту. Всѣ вѣки науку сію пишательницею благонравія въ обществахъ, а потому и источникомъ спокойствія и тишины во взаимностяхъ житейскихъ почитаютъ. Сей малый трудовъ моихъ опытъ тѣмъ наиболѣе ощастливленъ будетъ, если просвѣщенные особы великодушно его при-

Rycina 2. Strona z podręcznika Iwana Isajewa

Źródło: *Milostivye gosudari!* [w:] *Hristìana Bavmejstera nravoučitel'naâ Filosofiâ…*, s. 1 nlb.

Obydwa podręczniki były wykorzystywane w edukacji, ale każdy funkcjonował we własnym środowisku kulturowym i politycznym. Język Isajewa niewątpliwie był odmianą ówczesnego języka rosyjskiego, zaś w odniesieniu do języka Łodija z okresu, gdy wykładał on w Uniwersytecie Lwowskim, można mówić o podobieństwie do rosyjskiego, jednak podobieństwo nie oznacza identyfikacji.

WNIOSKI KOŃCOWE

Podręcznik Łodija odzwierciedla tradycję drukarstwa Bractwa Uspieńskiego z czasów, zanim Lwów wszedł w skład państwa austriackiego. Można go porównać na przykład z publikacjami z zakresu teologii moralnej i filozofii moralnej wydanymi półustawem w 1760 roku[56]. Tę tradycję sięgającą czasów Smotryćkiego i Akademii Kijowsko-Mohylańskiej pielęgnowano we Lwowie jako rodzime dziedzictwo kulturowe. Dorobek drukarski wypracowany w Bractwie Uspieńskim, a następnie w Instytucie Stauropigialnym jest miarodajny dla galicyjskiej kultury ukraińskiej (nie rosyjskiej) schyłku XVIII wieku. Wzbogacają go liczne pozycje książkowe, które wyszły spod prasy szeregu XVII- i XVIII-wiecznych drukarni ruskich, na przykład kilku lwowskich, uniowskiej i innych.

Chociaż u schyłku XVIII wieku w Galicji dominowała cerkiewszczyzna, to jednak żywa mowa Rusinów zaznaczyła się w pisarstwie tamtego czasu. Wystarczy wspomnieć o publikacjach bazyliańskich, w których odnajdujemy bogactwo leksyki języka potocznego[57]. Również w *Studium Ruthenum* studenci upominali się o słownictwo wyniesione z domu, co można uznać za zwiastun głośnych w XIX wieku debat językowych. Na pytanie, czy język Łodija przyczynił się do tworzenia współczesnego literackiego języka ukraińskiego, moja odpowiedź jest twierdząca[58]. Jeśli zestawimy obok siebie cerkiewnosłowiański tekst w redakcji Łodija i opublikowane w 2007 roku tłumaczenie Ingi Krawczuk[59], dostrzeżemy różnice w obszarze lingwistyki, ale jeśli weźmiemy pod uwagę długotrwały i uwarunkowany czynnikami politycznymi proces powstawania piśmiennictwa na ziemiach etnicznie ukraińskich, znikają przeszkody uniemożliwiające traktowanie języka Łodija jako integralnej części ukraińskiego dziedzictwa kulturowego. Jak sądzę, w tym sensie badacze ukraińscy używają określeń „język ukraiński", „dawny język ukraiński" czy „ówczesny język ukraiński"[60]. Te dwie tradycje językowe – cerkiewnosłowiańska i ludowa – powinny być traktowane na równi w badaniach nad historią piśmiennictwa ukraińskiego.

Niezależnie od powyższych uwag wciąż istnieje potrzeba przeprowadzenia gruntownej analizy językowej podręcznika Łodija (i Zachariasewycza) w celu ustalenia

---

[56] Zob. D. Zubrzycki, *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji*, Lwów 1836, s. 22.

[57] Zob. np. J. Getka, *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazyliańskie XVIII wieku*, Warszawa–Lublin 2019.

[58] Zob. M. Łesiów, *Wzbogacenie słownictwa ukraińskiego poprzez Cerkiew i religię chrześcijańską*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" 2001, nr 11–12, s. 102–108.

[59] Ì. Kravčuk, *Petro Lodìj „Nastanovi logìki"*, „Vìsnik Kiïvs′kogo nacìonal′nogo unìversitetu", fìlosofìâ, Polìtotologìâ, 2007, nr 84–86, s. 42–45.

[60] Przykładowe prace: Ì. Kravčuk, *Petro Lodìj âk predstavnik ukraïns'koï akademìčnoï fìlosofìï*, Avtoreferat disertacìï na zdobuttâ naukovogo stupenâ kandidata fìlosofs′kih nauk, specìal′nìst′ 09.00.05, Ìstorìâ fìlosofìï, Kiïvs′kij nacìonal′nij unìversitet ìmenì Tarasa Ševčenka, Kiïv 2008, s. 7; N. Mozgova, *Priznačennâ logìki v teorìï pìznannâ Petra Lodìâ*, „Versus" 2014, nr 2(4), s. 25; A. Sinicâ, *Stanovlennâ ì rozvitok ìstoriko-fìlosofs'kih doslìdžen' u l'vìvs'komu unìversitetì: do 25-riččâ kafedri ìstorìï fìlosofìï*, „Vìsnik L′vìvs′kogo unìversitetu" 2019, serìâ Fìlosofs′ki nauki, nr 24, s. 54.

proporcji występowania terminologii cerkiewnosłowiańskiej w stosunku do słownictwa używanego potocznie przez Rusinów. Wskazane jest również dokładne wyznaczenie skali występowania słów rosyjskich (także polskich), o których badacze wspominają, ale nie dysponujemy, jak dotąd, szczegółowymi zestawieniami.

Konkludując, stosowanie kryteriów pochodzących z okresu późniejszego, czyli kryterium języka ludowego, do oceny języka używanego w okresie wcześniejszym, to jest języka Łodija, w moim przekonaniu ogranicza perspektywę badawczą. Liczba słów pochodzących z mowy potocznej Rusinów nie rozstrzyga o kwalifikacji języka Łodija jako ukraińskiego lub nieukraińskiego, gdyż istotne są także czynniki społeczne, kulturowe i historyczne, powiązane z obszarem jego występowania. Podobnie, wyłączanie go z piśmiennictwa ukraińskiego na podstawie podobieństwa do języka rosyjskiego usuwa z oceny realia społeczno-kulturowe i polityczne dotyczące *Studium Ruthenum*. Za czasów Łodija nie rozwinął się jeszcze w Galicji szerszy ruch opowiadający się za językiem ludowym. Przeciwnie, istniało silne dążenie inteligencji, przede wszystkim duchownej, do upowszechniania cerkiewszczyzny uważanej za historyczny ruski język pisany, podkreślający rangę kultury, z której inteligencja ta wyrastała.

W świetle powyższych uwag zastrzeżenia budzi nazywanie języka Łodija z okresu lwowskiego literackim językiem rosyjskim. Chciałbym zapoznać się z merytorycznym uzasadnieniem takiej oceny. Spodziewam się, że badacz uważający język Łodija za rosyjski nie będzie ograniczać się do jednozdaniowego stwierdzenia[61], ale przedstawi argumenty w stosownym artykule.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
Wydział Filozoficzny, sygn. I 39
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
rkps 5360: Notaty luźne do dziejów Uniwersytetu krakowskiego, jego domów, burs i kolonii, t. 7: Wypisy do dziejów kolejnych rektorów

[61] Recenzent opiniujący negatywnie mój artykuł *Początki Studium Ruthenum…*, zakwestionował następującą uwagę: „Petro Łodij przetłumaczył ten napisany po łacinie podręcznik na język, który był mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i w mniejszym stopniu języka używanego przez Rusinów w życiu codziennym" i napisał, że Łodij posługiwał się „rosyjskim językiem literackim". Ostatecznie artykuł bez jakichkolwiek zmian w tekście uzyskał pozytywne recenzje i ukazał się w roczniku „Galicja. Studia i materiały" 2021, w dwóch wersjach językowych: po polsku i po angielsku (*The Beginnings…*).

Źródła drukowane

Acta Patriarchatus Constantinopolitani, wyd. F. Miklosich, I. Müller, t. 2, Vindobonae 1862.

Analecta Byzantino-Russica, Acta electionis episcoporum Russie temporibus Theognosiae metropolitae Kijoviensis, wyd. W. Regel, Petropoli 1891.

Baumeister F.C., *Elementa philosophiae recentioris, usibus iuventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisque ex veterum scriptorum Romanorum monimentis illustrata*, Lipsiae 1755 (1781 i inne wydania).

Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, t. 3: *Thietmari chronicon*, Hannoverae 1839.

Monumenta Poloniae Historica, t. 1, Lwów 1864.

Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Ksiestwem Krakowskim, Lwów, 21. posiedzenie 4. sesji 2. kadencji z 27 grudnia 1866 roku.

Logičeskìâ nastavlenìâ rukovodstvuûŝìâ. K" poznanìûi različenìû istinnago ot" ložnago. V" pol'zu studentov" Sanktpeterburgskago Pedagogičeskago Instituta, Sočinennyâ […] *Petrom" Lodìem". V" Sanktpeterburgě v" tipografii Ìos. Ìoannesova, 1815 goda*

Матѳіа Даннемайра […] Наставленія Історій Церковныя Н. З. Латїнски изданныя Ѳеодоромъ Захаріасіевичомъ […] въ Рускомъ языцѣ Професоромъ […] на Рускій языкъ преведенныя. Часть Первая. Въ Львовѣ. Лѣта ҂ахї (Matthiasa Dannenmayra… nauczanie historii cerkiewnej N.T. [Nowego Testamentu], łacińskie wydanie przez Teodora Zachariasewycza… na język ruski przetłumaczone, część pierwsza, we Lwowie, roku 1790).

Hristìana Bavmejstera nravoučitel'naâ Filosofiâ v" pol'zu blagorodnago ûnošestva perevedena s" latinskago ... Ivanom" Isaevym". Pečatana ... 1783 goda [Sanktpeterburg"].

Христіана Баумейстера Славныхъ Горлицкихъ оучилищъ оупрабителя Наставленія Любомудрія Нравоучителнаго Содержащая Любомудріе практическое всеобщее Право естественное, Етику, и Політику Съ Латинскаго на Россійскій языкъ переведенна ѿ Петра Лодія Въ Оуниверситетѣ Львовскомъ […] Кесарево Царскаго Народнаго Профессора […] Въ Львовѣ […] Лѣта ҂ахї. (Christiana Baumeistera… nauczanie mądrości moralnej, zawierające mądrość praktyczną, ogólne prawo naturalne, etykę i politykę, z łacińskiego na język rossyjski przetłumaczone przez Petra Lodija… we Lwowie… roku 1790).

Słowniki

Miklosich F., *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865.

Russkìj enciklopedičeskìj slovar', t. 5, S. Peterburg"1875.

Prasa

„Gazeta Lwowska” 1859, nr 182.

Opracowania

Academia militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, red. A. Redzik, Kraków 2015 (wyd. 2: 2017).

Androhovič A., *L'vìvs'ke „Studium Ruthenum"*, „Zapiski Naukovogo Tovaristva ìmenì Ševčenka" 1921, t. 131, s. 123–195; 1922, t. 132, s. 185–217; 1925, t. 136–137, s. 43–105; 1927, t. 146, s. 33–118; 1929, t. 150, s. 1–80.

Bajcura T., *Zakarpato-ukrainskaâ intelligenciâ v Rossii v pervoj polovine XIX veka*, Prâšev 1971.

Finkel L., Starzyński S., *Historya Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.

Garasevič″ Ì, *O prepodavanìâh" na russkom" âzycě v" vseučilìŝi Lvovskom" zavedenyh" vsemilostivějšim" Ìmperatorom" Ìosifom" II*, „Zorâ Galicka" 1851, nr 61–64.

Getka J., *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazyliańskie XVIII wieku*, Warszawa–Lublin 2019.

Gillel′son M.I., *Molodpj Puškin i arzamasskoe bratstvo*, Izdatel′stvo „Nauka", Leningrad 1974.

Ilkiw-Swydnycki M., Kaczmar W., *Pierwsze katedry (1784–1805)* [w:] *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2016.

Karin A.D., *Kul'turnye svâzi Karpatskoj Rusi s Rossiej v pervoj polovine XIX v.*, „Vestnik Severo-Vostočnogo Federal′nogo Universiteta imeni M.K. Ammosova 2017, Seriâ Istoriâ, Politologiâ. Pravo, nr 1.

Kravčuk Ì., *Petro Lodìj „Nastanovi logìki"*, „Vìsnik Kiïvs′kogo nacìonal′nogo unìversitetu",Fìlosofìâ, Polìtotologìâ, nr 84–86, s. 42–45.

Kravčuk Ì., *Petro Lodìj âk predstavnik ukraïns'koï akademìčnoï fìlosofìï*, Avtoreferat disertacìï na zdobuttâ naukovogo stupenâ kandidata fìlosofs′kih nauk, specìal′nìst′ 09.00.05, Ìstorìâ fìlosofìï, Kiïvs′kij nacìonal′nij unìversitet ìmenì Tarasa Ševčenka, Kiïv 2008.

Levic′kij Ì.Em., *Poglâd na rozvìj nizšogo ì visšogo škìl'nictva v Galičinï v rr.1772–1800, ì rozvìj rus'ko-narodnogo škìl'nictva v rr. 1801–1820* [w:] *Materìâli do kul'turnoï ìstorìï Galic'koï Rusi XVIII i XIX vìku*, U L′vovì 1902, s. 103–144.

Łesiów M., *Wzbogacenie słownictwa ukraińskiego poprzez Cerkiew i religię chrześcijańską*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze" 2001, nr 11–12, s. 102–108.

Mažulis-Frydel A., *Cerkiewizmy w rosyjskim języku literackim XIX i XX wieku*, Kraków 2000.

Mìrčuk Ì., *Petro Lodìj ta jogo pereklad „Elementa philosophiae" Baumajstera/Peter Lodyj und seine Übersetzung der „Elementa philosophiae" von Christian Baumeister*, „Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin" 1927, t. 1, s. 90–112.

Moklak J., *„Studium Ruthenum" jako struktura szkolnictwa wyższego w XVIII wieku*, „Nowa Ukraina. Zeszyty Historyczno-Politologiczne" 2015, nr 15, s. 5–12.

Moklak J., *The Beginnings of Studium Ruthenum. A Contribution to the History of the Ukrainian Education in Galicia, 1779–1787*, „Galicja. Studia i Materiały" 2021, nr 7, s. 30–45.

Mozer M., *Movnij svìt l'vìvs'kogo „Studium Ruthenum"* [w:] *Pričinki do ìstorìï ukraïns'koï movi*, Harkiv 2008, s. 352–365.

Mozgova N., *Priznačennâ logìki v teorìï pìznannâ Petra Lodìâ*, „Versus" 2014, nr 2 (4), s. 24–27.

Nedzel′skij E., *Očerk karpatorusskoj literatury*, Užgorod 1932.

Ogìênko Ì. (Mitropolit Ìlarìon), *Ìstorìâ ukraïns'koï lìteraturnoï movi*, Uporâd., avt. peredmovi ì komentarìv M.S. Timošik, Kiïv 2004.

Sinicâ A., *Ìstorìâ logìčnih doslìdžen′ u l'vìvs'komu unìversitetì (XVII–per. pol. XX st.),* „Vìsnik L′vìvs′kogo unìversitetu" 2011, serìâ Fìlosofs′ki nauki, nr 14, s. 31–41.

Sinicâ A., *Stanovlennâ ì rozvitok ìstoriko-filosofs'kih doslìdžen' u l'vìvs'komu unìversitetì: do 25–riččâ kafedri ìstorìï filosofìï*, „Vìsnik L'vìvs'kogo unìversitetu" 2019, serìâ Fìlosofs'ki nauki, nr 24, s. 52–72.

Straszewski M., *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym*, t. 1, Kraków 1912.

Usenko Ì.B., Muzika Ì.V., *P.D. Lodìj: filosof, pravoznavec', prosvìtnik*, „Časopis Kiïvs'kogo unìversitetu prava" 2016, nr 2, s. 12–19.

Voznâk M., *Do harakteristiki Petra Lodìâ*, „Zapiski Naukovogo Tovaristva ìmenì Ševčenka" 1913, t. 113, s. 148–155.

Witkowski W., *Język rosyjski. Historia języka literackiego*, Kraków 2011.

Zubrzycki D., *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji*, Lwów 1836.